

Xavier de Planhol, *Les Fondements Géographiques de l'histoire de l'Islam* (İslâm Tarihinin Coğrafi Temelleri), Paris 1968, 442 s., 16 resim.

İskân, beşeriyetin en önemli vakıalarından biridir; bir ülkenin ekonomik, buna bağlı olarak politik ve sosyal hayatını etkiler. İskân yerleşik bir ahalinin bir kısmının başka bir yere kaldırılması (sürgün) şeklinde olduğu gibi, çoğunlukla göçebe ahalinin derbendlere, geçitlere, harab, boş ve ıssız yerlere yerleştirilmesi şeklinde olur. Bununla beraber iktisadî hayatın ağırlaşması, konar-göçer bir hayatın geçerliliğini doğuran sebepleri ortadan kaldırdığı zaman, bir oymağın olduğu gibi veya dağınık olarak yerleşik hayatı tercih ettiği görülmektedir. Bunun dışında, memlekete hakim devletin ön gördüğü zamanlarda konar-göçer oymakların yerleştirilmesine çalışıldığı görülmektedir. Buna misal olarak Osmanlı Devletini alabiliriz.

Konar-Göçerlerin yerleştirilmesi başlıca şu sebeplere dayanır¹: Bunlardan ilki, Konar-Göçer ahalinin merkeziyetçi bir devlet nizamı ile bağdaşmayan hayat tarzları yüzünden, yerleşik ahaliye büyük zararlar vermelerini sona erdirmek; ikincisi, harab ve boş yerleri imar etmek ve yeniden ziraata açmak; Üçüncüsü ise, diğer şekavet unsurlarına ve büyük göçebe gruplarına karşı yerleşik ahaliyi, ekili topraklarını ve hayvanlarını muhafaza etmek endişesidir. Bununla birlikte yeni fethedilen bölgelerin idaresinde kolaylık sağlamak amacıyla, nüfus yoğunluğunun lehde gelişmesini sağlamak için de, devlet tarafından sürgün ismini verdiğimiz iskân şekli tatbik edilmektedir². Ayrıca derbend ve geçitlerin korunması hususunda, yardımcı olmaları düşüncesiyle bir kısım ahali, bu gibi yerlere yerleştirilmişlerdir³. Bazı konar-göçerler, gerek yerleşik hayatın cazipliği, gerekse konar-göçer hayatın ekonomik açıdan kısır oluşu nedeniyle kendiliklerinden yerleşmişlerdir. Biraz önce de belirttiğimiz gibi çoğunlukla devlet tarafından tatbik edilen bir iskân siyasetine bağlı olarak, toplu yapılan bir iskân şekli de vardır. Bunların yanı sıra ferdî iskân ismini verdiğimiz, ailelerin buldukları yeri terkederek başka bir yere yerleşmesi de iskân şekillerinden biridir.

Hayvancılıkla uğraşan konar-göçerler, çoğunlukla ziraatla uğraşan yerleşik ahalinin, mal ve canına her zaman zarar vermişlerdir. Bunu önlemek ama-

1 Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696), İstanbul 1963.

2 Ö.L. Barkan, «Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler», İktisat Fakültesi Mecmuası, XI (İstanbul, 1949-1950).

3 Cengiz Orhonlu, Osmanlı Devleti'nin Derbend Teşkilâtı, İstanbul 1967.

ciyla iskân yapıldığı gibi, savaşlar ve birtakım isyanlar sonucu, yerleşik ahalinin yerlerini terk ederek başka yerlere gitmeleri, bir takım yerlerin harab ve boş kalmasına sebep olmuştur. İşte bu gibi yerleri tekrar şenlendirmek veya imar etmek gibi amaçlarla buralara ahali iskân edilmiştir. Bu konuda Osmanlı İmparatorluğu'nun takip ettiği iskân politikasına göre, yerlerini terk edenler şiddetle takip edilirler, 10 yıl içerisinde yakalananlar eski yerlerine iade edilirler, yakalanamayanlar ise buldukları yerlere iskân olurlardı*.

İslâm tarihi de bütünü ile bu bakımdan, yani coğrafi mekân açısından incelendiği zaman ilgi çeken sonuçlara ulaşmak mümkündür. Hz. Muhammed zamanında ve onu takip eden halifeler devrinde İslâmiyet Arabistan'dan, Kuzey Afrika, İspanya, İran ve Anadolu içlerine kadar yayılmıştı. Türklerin islâmiyeti kabul etmesiyle ise yeni bir çehre kazanmış, Türklerin şahsında kuvvetli bir destek bulmuştur. Bunun akabinde başlayan Türk fetihleri sayesinde islâmiyet Asya ve Avrupa içlerine kadar ulaşarak bir cihan dini haline gelmiştir. Bununla beraber ortaya bir çok da problemler çıkmıştı. Bunların başında yukarıda açıkladığımız şekilde iskân sorunu gelmekteydi.

Sonuç olarak, iskânın, daha önce de belirttiğimiz gibi bir devletin ekonomik, buna bağlı olarak sosyal ve politik hayatını etkilemekte ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Konuya coğrafyacı gözüyle bakan bir eser, bu hususta bir boşluğu da dolduruyor. İsmi Türk coğrafyacılarının da meçhulü olmayan Xavier de Planhol «Les fondements géographiques de l'histoire de l'islam» (İslâm Tarihinin Coğrafi Temelleri) adını taşıyan bir eser yayınlamıştır. Bir coğrafyacı gözüyle kaleme alınan eser, bu bakımdan önem taşır. Kitap 8 bölümden meydana gelmiştir. Ayrıca kitabın sonunda açıklamalarıyla beraber önemli birer belge niteliğini taşıyan, konularla ilgili resimler konmuştur.

I. Bölümde İslâmiyetin doğuşu ve insanlık üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Giriş mahiyetindeki bu bölümde Arabistan'ın Hz. Muhammed zamanındaki beşeri durumu söz konusu olmakta, göçebeler ve şehir hayatı hakkında bilgi verilmektedir. Göçebeliğin genel durumu ele alınırken, göçebeler arası münâsebetler, göçebeliğin gelişmesi ve yayılması ile ilgili açıklamalar yer almaktadır. Gerçekte, Arabistan'ın sıcak çöllerine alışmış ve göçebe hayatı süren Bedeviler söz konusu edilmektedir. Göçebelerin, sıcak o oranda da kurak çöllerin hayatın devamındaki ortaya çıkardığı zorlukların etkisiyle ve ayrıca ekonomik buhranlar nedeniyle zamanla şehirleşmeye doğru gittikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra, göçebeler arası mücadelelerin ortaya çıkardığı buhranlar şehirleşmeye doğru iterken, Hz. Muhammed'in Hicaz'ı ele geçirmesiyle başlayan ve halifeler devrinde gerçek anlamını bulan fetihlerin de bu konuda ne kadar etkili olduğu belirtilmelidir. İslâmiyeti kabul eden Araplar, ganimet elde etmek arzusuyla ve islâmiyetin verdiği iman ruhiyle fetihlere girişirken bu arada, göçebe şehirli kaynaşmasının meydana geldiğini ve islâmiyetin, Hz. Muhammed'in şahsında ne derece geliştiği anlatılmaktadır. Bununla beraber

4 Daha geniş bilgi için bk. Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskân Teşebbüsü, s. 29-30.

Planhol, bu devirde şehirleşmeye sebep olarak şunları göstermiştir: 1— Soğuk stepelerle ve kızgın çöllerle karşı karşıya bulunma 2— İklim şartlarının etkileri 3— Çevre özelliği.

İslâmiyetin yayılmasıyla ve bunun devamı olarak yapılan fetihlerin bir çok meseleler ortaya çıkardığı ve bunların başında bir devlet haline gelmiş bulunan Arap-İslâm devletinin teşkilâtının geldiği bildirilmektedir. İkinci olarak da iskân konusu gelmektedir. Planhol her iki konu hakkında da geniş bilgi vermiş, İslâm idari teşkilâtının prensiplerini açıklamış, İslâmiyetin yayılmasıyla devletin idarede karşılaştığı güçlükleri belirtmiştir. Bunların başında müslümanlıktan önce de devam eden kabileler arası anlaşmazlıkların giderilmesi ve birleşmeleri meselesi gelmekteydi. Bunun için yerleştirmede uygulanan politika ve göçebelerin yerleştirilmesinde gerekli olan unsurların neler olduğu, tek tip bölge şehirlerinin kurulması ve fethedilen yerlere yeni göçmen sevki konularını görebiliriz. Genellikle kırsal alanlara yapılan bu ilk yerleşmelerin çevre muhafazası ve ormanların korunması ile ilgili olarak yeni problemler getirdiği belirtilmektedir. Bu bölüm İslâmiyetin yayılmasından sonraki devrelerin tümünü içine alan geniş ve umumî bir konuyu bünyesinde taşımaktadır.

II. Bölüm, Yakın-doğu Arap Dünyası ile ilgilidir. Bilindiği gibi bugünkü Irak, Suriye, Filistin ve Arap Yarımadası bu bölgeyi meydana getirir. Bu bölümde genel olarak yer alan konular şöyle özetlenebilir:

İslâmiyetten önceki Arapların yaşayış tarzları ve bedeviler hakkında bilgi verilmektedir. Bilindiği gibi Arabistan Arapları daha çok göçebe hayatı yaşamakta ve hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Hicaz'da kurulmuş bulunan şehirler (Mekke, Medine) birer ticaret merkezi durumundaydılar. Kudüs-Hicaz arasında işleyen ticaret kervanları, o devrin ekonomik yapısını bize yansıtmaktadır. Bununla beraber vahalarda yaşayan göçebe unsurları, sıcak çöl hayatına uymuş görüyoruz. Göçebeliliğin XIX. yüzyılda en yüksek seviyesine ulaştığı görülmektedir.

İslâmiyetin Arabistan'da yayılmaya başlaması karşısında bazı bölgelerde muhalif gruplar ortaya çıkmıştır. İslâmiyeti ve onun ortaya koyduğu nizamları kabul etmiyerek, eski yaşayışlarına devam etmek isteyen ve eski sistemde kalanlardan Yemen, Umman gibi dağlık bölge ahalişi zikredilebilir. Ayrıca bu gruba İç Arabistan'da vahalarda yaşayan bedevilerden büyük bir kısmı da dahil edilebilir. Bu muhalefete sebep olarak, göçebe hayatına alışmış olmaları ve İslâmiyetin getirdiği yeni düzene uyamamaları ile kabileler arası mücadeleler gösterilmektedir.

Yakın-doğu, çevresi dağlarla çevrili olması nedeniyle deniz etkisinden mahrum kalmıştır. Bu yüzden kurak bir iklim ve çöllük alanlar meydana gelmiştir. Akdeniz kıyısında bulunan Lübnan ve Cebel-i Ansari, iç kısımlarda ise Cebel-i Sincar ve Cebel-ed-Druz dağları; Hint Okyanusu tarafında ise, Yemen, Umman ve Kalamun dağları iklimin değişmesini etkiler. Coğrafi özellikleri geniş olarak ele alınan Yakın-doğu'da Arap fetihlerinin başlamasıyla göçebe unsurlar, daha elverişli olan yeni fethedilen yerlere göç etmişlerdir. Büyük ölçü-

de Lübnan ve çevresine yapılan göçlerden başka Alauite, İsmailiye ve Dürzilerin göçleri gibi mahallî göçler de söz konusu edilmektedir.

Fetihlerin hemen ardından, fethin bir sonucu olarak boş ve verimli arazilerin artmasıyla göçebelerin yerleştirilmesi meselesi ortaya çıkmıştı. Mısır ve Mezopotamya gibi iki sulak ve verimli bölgenin fethi, bunların ziraata açılmasını gerektirmekteydi. Zaten kızgın ve kurak çöllerin hayatı, göçebelerin ekonomik buhranlara düşmesine ve bu yüzden yerleşik ahaliye zarar vermelerine sebep olmaktadır. Bu durumlar da göz önüne alınarak göçebeler bu bölgelere yerleştirildiler. Tabii ki verimli toprakların artması sonucu yerli halkın hayat seviyeleri yükselmiştir. Bununla beraber kurak yerlere de göçmen sevki yapılarak, o bölgelerin de ıssız kalmamasına çalışmıştır. Genel olarak yerleşmede üç şekil belirtilmiştir : a) Kendiliğinden toplu olarak yerleşme -ki yeni yurtlar edinmek, ele geçirilen zengin topraklara sahip olmak için kabilelerin kendiliğinden yerleşmesidir;- b) Ferdî yerleşme; c) Devlet nüfuzunun iskân bölgelerinde artmasını sağlamak için, göçebe veya yerleşik halkın devlet tarafından yerleştirilmeleri.

Planhol, bugünkü Yakın-doğu devletlerini üç grupta toplamıştır. Bunlar, 1— Göçebe devletleri (Suudi Arabistan, Ürdün) 2— Şehir devletleri (Mısır, Suriye, Irak) 3— Dağlık bölgelerdeki devletler (Lübnan, Yemen).

III. Bölüm Kuzey Afrika Arap Dünyası ile ilgilidir. Bu bölümde Kuzey Afrika devletlerinden olan Magrib'in (Cezayir, Fas, Tunus) ilk tarihi devirleri anlatılmaktadır. Coğrafi özellikler söz konusu edilirken, sulamanın yetersizliğinden doğan ziraat meseleleri ve bilhassa toprağın bölünmesinin ortaya çıkardığı neticeler belirtilmektedir. Ayrıca Magrib'in dış ülkelerle olan mücadelelerinde ortaya çıkan güçlükler ve bu mücadele sonunda meydana gelen meseleler anlatılmaktadır. Bilindiği gibi antik devirde Magrib'de bazı devletler koloniler kurmuşlardı. Bunlardan Fenike ve Yunan kolonilerini ve daha sonra da Kartaca'yı yıkarak topraklarına katan Roma İmparatorluğu'nu belirtebiliriz. İşte adı geçen devletler ilk çağlarda bu bölgede koloniler kurarken, bu topraklara bir kısım muhacirler de sevk etmişlerdi. İlk olarak Fenike ve Yunan muhacirlerinin yerleştirildiği Magrib'te, Romalıların Kartaca'yı ardından da Magrib'i fethetmeleri sonunda, bölgeye Roma muhacirleri de sevk edilmişti. Ayrıca denizcilikle meşgul olan Fenikeliler ve Yunanlılar zamanında kurulan ve önemli birer yeri olan limanların yenilenmeleri hakkında da bilgi verilmektedir. I. ve III. yüzyıl başlarında bu küçük ticaret limanlarının, ticaret yollarındaki değişiklikler nedeniyle önemini kaybettikleri görülmektedir; keza ticaret amacıyla kullanılan bu küçük limanların, şehir hayatını etkilediği, bu sebeple bu limanların yenilenmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Bu arada göçebelerle şehirli arasında bir denge sağlanması sorunu ortaya çıkmış olup, şehir hayatındaki düzenliliğin dağ nizamlarını etkilediği anlatılmaktadır.

İklim değişikliğinin ve buna bağlı olarak ısı değişikliğinin, bölgeler arasındaki küçük siyasî rekabetlerin, ayrıca XI. ve XIV. yüzyıllarda devam eden İslâm fetihleri sonucu, Magrib'in eski cemiyet düzeninin yıkıldığı belirtilmektedir. İslâm fetihleri karşısında, Kuzey Afrika Berberilerinin doğrudan doğruya mukavemetleri görülmektedir. Bununla beraber ıssız dağlık bölgeler, büyük

kabile tiplerinin varlığı ve çeşitli coğrafi özellikler müslümanlığın yayılmasında birer engel teşkil etmişlerdir. Bütün bunların yanısıra bu bölümde Kuzey Afrika'nın nüfus yoğunluğu ve idari durumu hakkında geniş bilgi verilmektedir.

Kuzey Afrika'nın fethinin tamamlanmasından sonra müslümanlar, İspanya'ya da geçerek buranın da fethine giriştiler. İberik yarımadasının tamamen fethinden sonra İslâm orduları Pirene dağlarını geçerek Fransa içlerine akınlar yaptılar. Ancak Puvatya savaşında mağlûp olmaları üzerine İspanya'ya çekildiler. Puvatya savaşı müslümanların bu yönde ilerlemelerini durdurmuştur. İspanya, müslümanlar tarafından fethedildikten sonra, artık müslümanlığı kabul etmiş olan Kuzey Afrika ahalisinden bir kısmı buraya yerleştirilmiştir. Böylece İslâm kültür ve medeniyetinin en güzel örneklerini verecek olan Endülüs devletinin kurulmasında ilk adım atılmış oldu.

İspanya'da yaşayan yerli halk fetihden sonra ovalık alanlara yerleştirilmişlerdir. Planhol gerek yerleşik halk, gerekse göçebe cemaatler hakkında geniş açıklamalar yapmıştır. Yeni yapılan bu iskânlar, genellikle toplu iskân şeklinde olduğu gibi, tamamlayıcı mahiyette ve aynı soydan olan yerli ahalinin iskânı şeklinde de olmuştur. Göçebe ahalinin çoğu yerleştirilmiş, şehirleşme bu devirde önemli bir düzeye erişmiştir. Planhol küçük yerleşme bölgelerinden de bahsetmiş, göçebelerin yerleştirilmesi sonucu, şehir hayatının ne gibi değişmelere uğradığını da açıklamıştır.

IV. Bölüm Büyük Sahra ile ilgilidir; Sahra'da islâmiyetten önceki hayat ve islâmiyetin yayılmasıyla Sahra'da bedeviliğin durumu ve üzerindeki etkiler anlatılmaktadır. Arap fetihleri islâmiyetin ancak Afrika'nın kuzey kıyılarında yayılmasını sağlamıştı. Büyük Sahra'da ise islâmiyetin yayılmasını Berberî göçebeleri sağlamışlardır. Kuzey Afrika'nın fethinden sonra buraya Arap kabileleri gelmişlerdir. Bunların Afrika'da yerleşmelerinden sonra, aralarında meydana gelen kaynaşma sonucu Tuareg ve Tubu kabileleri ortaya çıkmıştır. Arapların da Sahra'da yerleşmeleriyle, yeni bir dengeye doğru ilk adımlar atılmıştır. Kolonilerden önceki yerli halkın ilerlemeleri sürekli bir durum arz etmekle beraber, islâmiyetin yayılmasıyla bu durum değişmiştir. Bununla birlikte, kolonilerin asayişinin sağlanması sorunu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple göçebe topluluklarının devamlı kontrol altında tutulması için onların Sahra'da sulak alanlara yerleştirilmesine çalışılmıştır. Bu bölüm uçsuz bucaksız Afrika Sahrası ve sahra sakinleri hakkında geniş bilgiler vermektedir.

V. Bölüm Türk-İran dünyasına aittir. Bölüme Büyük Türk-Moğol istilasından önceki göçebe ve şehir hayatının durumu hakkında bilgi verilmekle başlanmaktadır. Göçebelik, tarihi devirler boyunca tabii yaşantısı bakımından herhangi bir değişikliğe uğramamış olması nedeniyle bütün ilgileri üzerine çekmiştir. Bununla beraber araştırmaların Ortaçağ'dan kalan göçebelik hakkında açık bilgiler veremedikleri görülür. Göçebeliğin ilk çağlarındaki durumun çok daha gelişmiş olduğu ileri sürülmektedir. Buna ek olarak ilk çağlarda göçebelerin bölgelere göre değişen gelenekleri hakkında da bilgi verilmektedir. Anadolu'ya yapılan Arap akınları Anadolu'nun yaşayışı üzerinde çeşitli etkiler yaratmıştır. İslâmiyetin Anadolu'da olduğu gibi İran'da da yayılmaya başlaması, buradaki ahalinin de yaşayışı üzerinde etkili olmuştur.

Ortaçağ'da göçebelik, İran'da en yüksek düzeyine çıkmış görünmektedir. İran'da göçebelik İslâm fetihlerinden sonra büyük bir yayılma göstermiştir. İslâm istilâcılarında karşı ormanlarda yaşayanların, şehirlerin ve dağlıkların mukavemet ettikleri anlatılırken, bunların birbirine oranla yaşayışındaki değişiklikler de söz konusu edilmektedir.

Türklerin, İslâmiyeti kabul etmelerinden sonra halifeler devrinin idarelerinde aktif olarak çalıştıkları bilinir. Bütün bunların yanısıra Abbasi idaresinin zayıflaması ve Türklerin İran ve Horasan'da büyük devletler kurmaları sonucu, yeni yurtlar edinmek ve müslümanlığı yaymak amacıyla Anadolu'da fetihlere giriştiler. Bunun sonucu olarak Anadolu'da Türk yerleşme merkezleri kurulmuştur. Türklerin istilâ amacını taşımayan, yeni yurt edinme amacıyla giriştikleri bu fetih hareketleri, Anadolu'yu tahrip etmelerine sebep olmuştur. Bu nedenle Anadolu'nun etnik durumu büyük bir hızla değişmiştir. Bunun neticesinde de Anadolu hızla Türkleşmeye başlamıştır. Planhol bu fetihlerin Antropo-jeografik blângosunu vermektedir.

Göçebeliliğin ilk gelişme devirleri, İslâmiyetten sonra Anadolu ve İran'da göçebe yollarının teşkilâtlandırılması ve ilk yerleştirmelerle başlar. Bunun akabinde Anadolu ve İran'da büyük devletler devrinin başladığı görülmektedir. Büyük göçebe birlikleri ve onların Afganistan ve İran'da teşkilâtlanmaları sonucu XVI. yüzyılda Asya kavimlerinin Anadolu'yu nasıl ele geçirdikleri ve ele geçirilen topraklarda nasıl yerleştikleri anlatılmaktadır.

Orta Asya'da kurulan Büyük Türk-Moğol İmparatorluğu'ndan sonra, burada yaşayış genel olarak göçebeliliğin devamı şeklinde olmuştur. Özbekler şehir hayatını benimserken, Kazaklar, Kırgızlar ve Türkmenler konar-göçer hayatı tercih etmişlerdir. Onların bu hayata devamlarının en önemli sebebi hayvancılıkla uğraşmalarından ileri gelmekteydi.

Selçuklu Türklerinin Anadolu'da ilk fetihlere başladıkları andan itibaren, buraya Türk konar-göçerlerinin yerleşmeye başladıkları görülmür. Planhol bu konar-göçer Türkmen boylarını ve nerelere yerleştiklerini mevcut nesriyata dayanarak belirtmeye çalışmıştır. Bu durum Anadolu'da kurulan Anadolu Selçuklular devrinde ve onlardan sonra Anadolu'yu ellerinde bulunduran Osmanlı Devleti zamanında da devam etmiştir. Selçuklular devrinde yeni gelen bu göçmen grupları genellikle sınır bölgelerine yerleştirilirken, Osmanlılar bu hususta ayrı bir politika izlemişlerdir. Osmanlıların ilk devirlerinde Anadolu'ya gelen bu göçebe Türkmen grupları, çeşitli bölgelere nüfus yoğunluğunun artırılması amacıyla dağıtılmışlardır. Daha sonra ise Rumeli'de yeni fethedilen yerlerde konar-göçerlerin verimli topraklarda iskâniyle hem devletin otoritesini sağlamak, hem de verimli toprakların ziraata açılmasını sağlama amacına gidilmiştir. Daha sonraları ise harap ve boş yerleri konar-göçerler ile şenlendirerek buraları tekrar ziraata açmak, yerleşik ahaliyi konar-göçerlerin ve şevket unsurlarının etkisinden kurtarmak amacı güdülmüştür. Bunun için çeşitli bölgelere iskânlar yapılmıştır. Boş yerlerin şenlendirilmesi bilhassa önem taşımaktaydı. Bu nedenle Suriye çöllerine iskân denemeleri yapılmıştır. Bununla birlikte yerleştirme sırasında bazı meselelerin çıktığı da ifade edilmelidir.

Orta Asya'da göçebe unsurlarının iskânı ile Çin ve Rusların yaptığı dene-

meler hakkında da bilgi verilmektedir. Bu denemeler koloniler teşkil etmekten ibarettir. Bu kolonilerin kurulmasından önce konar-göçerlerden Özbekler, Türkmenler ve Kara Kalpakların yerleşik hayata geçmiş durumda oldukları belirtilmelidir. Orta Asya'da Rus ve Çin ilerlemelerinin neticesi olarak bu bölgeler her iki devletin idaresi altına girmiştir. Bunun sonucu olarak Türkistan doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

İran ve Afganistan'da göçebelik devam etmekte olup İran, son zamanlarda göçebelerin yerleştirilmesine çalışılmaktadır.

Büyük devletler döneminde yapılan büyük istilâların sonucu olarak bir kısım ahali, yerlerini terk ederek başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle büyük bir ölçüde gerçekleştirilmiş olan göçebeleri tesbit meselesi, bu yeni muhacirlerin ortaya çıkmasıyla yeniden gerilemiştir. Meselâ Anadolu hayatında önemli bir yer tutan muhacirler, XIX. yüzyılda yapılan yeni göçlerle karışık bir hale gelmiştir.

Ticaret hayatının gelişmesi, şehirciliğin gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Göçebe unsurlar ve dağlarda yaşayan ahali sulak ve verimli ovalara yerleştirilmeye başlanmıştır. Devletin genel ekonomik politikasının ziraata dayanması sebebiyle sulak araziler genişletilmiş, tarıma önem verilmiştir. Step-lerde kurak ekim alanlarından daha verimli topraklara doğru bir akın başlamış, ortaya çıkan bu yeni problem, devletlerin yeni bir iskân politikası izlemelerine sebep olmuştur.

VI. Bölümde Avrupalıların İslâm devletleri karşısındaki başarısızlıkları söz konusu edilmektedir. Önce Batı Akdeniz memleketleri ele alınmıştır. Languedok ve Sicilya krallıkları gibi küçük krallıklar hakkında yapılan açıklamalardan başka bilhassa İberik yarımadası üzerinde durulmaktadır. Yer adları hakkında yapılan bir açıklamadan sonra, yarımadadaki İslâmî unsurlar ve ekonomide İslâmiyetin etkileri anlatılmaktadır. Bunların yanısıra, İberik yarımadasının İslâm istilâsından sonraki durumu ile, müslüman akınlarının, yeryüzü şekilleri ve iklim şartlarının yarattığı engeller sebebiyle gerilediği belirtilmektedir.

İlk kısmın arkasından ikinci olarak Balkan Yarımadası ele alınmıştır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçmesi ve buradan Balkanlar'da ilerlemesiyle bazı Türkmen grupları da bu bölgelere sevk edilmişti. Bu yerleşme daha çok ovalık alanlara yapılmıştır. Bu yüzden dağlık yerlere oranla İslâmiyet ovalık alanlarda daha çok yayılmıştır. İşte Planhol Balkanlar'da ovalara yerleştirilen konar-göçer unsurlarıyla, dağlık alanlara yerleştirilen göçebeler ve buralardaki durum hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca İslâmiyetin Balkanlara kültürel ve ekonomik alanda getirdiği yeni unsurlar ve yaptığı etkiler üzerinde durulmaktadır.

VII. Bölüm tropikal bölgelere aittir. Bu bölümde Savan ve Bozkır bölgelerinde İslâmiyetin durumu ele alınmıştır. Genellikle Afrika'da İslâmiyetin yayılması pek de başarılı bir şekilde ceryan etmemiştir. Afrika'da tropikal bölgeler içerisinde yer alan Çad, Habeşistan, Sudan v.s. yerlerde şehirler ve göçebeler o cemiyetin temel unsurlarını teşkil ederler. İslâmiyet bu kıtada bir bakı-

ma şehirleşme akınına hızlandırmış, buna karşılık göçebeler islâmiyetin tesir sahası dışında kalmışlardır.

Şehirleşmeye ve islâm nizamlarına karşı dağınık bölge ahalisi mukavemet etmiştir. Buna mukabil müslümanlık ovalık yerlerde tutunmuş ve yayılmıştır. Genel olarak yaşamaya elverişli yerler Aşağı Çad, Yukarı Nil havzası ve bazı altında tutulmaları anlatılmaktadır. Bununla beraber bu yerleştirmeler ilkel metodlarla yapıyordu. Bu yerleştirilen dağlı ve ovalılar savanlarda yeniden ziraata başlamışlardır. Ziraatçılıklarının bu devresinde çok sulak alanlarda ziraat yapmakta başarılı oldular.

Dağ ve ovalarda yaşayan güçsüz ailelerin aralarında çıkan mücadeleler sonucu onların çeşitli yerlere dağıldıkları ve yeniden iskân edilmeleri ile göz altında tutulmaları anlatılmaktadır. Bununla beraber bu yerleştirmeler ilkel metodlarla yapıyordu. Bu yerleştirilen dağlı ve ovalılar savanlarda yeniden ziraata başlamışlardır. Ziraatçılıklarının bu devresinde çok sulak alanlarda ziraat yapmakta başarılı oldular.

Afrika'ya daha sonraları Araplardan ayrı olarak batılı milletlerden fırsat düşkününü ve maceraperestlerden bir kısım gelip yerleşmiştir.

Yine tropikal bölgelerden Hindistan'daki yaşayış ve müslümanlar tarafından kurulan yerleşme merkezleri hakkında bilgi verilmektedir. Sulanabilen topraklardaki, sulama şekilleri ve ziraata ait de bilgi bulunmaktadır. Bunun yanısıra müslümanlara ait ormanlık ve işlenmemiş bir bölge olan Bengal'den de bahsedilmektedir.

VIII. Bölüm Güney denizleri hakkındadır. Islâm öncesi deniz kültürü (Yıldızlara göre yön tayini, yelkenli gemilerin kullanılması gibi) ve bu kültürün Araplar tarafından kabul edilmesi anlatılmaktadır. Arapların daha Akdeniz'e ulaşmalarıyla denizcilikle ilgilendikleri bilinmektedir. Ekonomik gelişmeler arttıkça gemicilik de önem kazanmıştır. Bu sebeple teknik bakımdan ilerlemeler göze çarpmaktadır. Ancak ekonomik alanda durgunlukların başlaması bu ilerlemenin durmasına sebep olmuştur.

Denizciliğin ve deniz ticaretinin gelişmesi Islâmiyetin İndonezya'ya kadar yayılmasına sebep olduğu belirtilmektedir. Bununla beraber islâmiyet Seylan ve Madagaskar adalarında geniş ölçüde yayılma imkânı bulamamıştır. Yine Hind-i Çini'de ve aynı şekilde Doğu Afrika kıyılarında da bu yayılma pek önem taşımaz. Planhol ayrıca Arapların denizciliği hakkındaki bilgileri de kitabında bize nakletmiştir.

Sonuç olarak şunları göz önüne almalıyız ki, islâmiyet, Hicaz gibi küçük bir bölgeden çıkmış olmakla beraber, bir dünya dini haline gelmiştir. Bunda da Araplar kadar, hatta onlardan da çok müslüman Türklerin rolü görülür. Muhakkak ki, islâmiyet toplumlara yeni nizamlar ve yeni bir anlayış getirmiştir. Ayrıca büyük bir medeniyetin doğmasına ve yeni bir zihniyetin de ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bununla beraber islâmiyetin bugün Arapları ne dereceye kadar bir birlik halinde topladığı şüphelidir.

Bu kitap, islâmiyetin doğuşu ve yayılmasıyla, müslümanlığı kabul etmiş olan toplumların yaşayışlarını bir coğrafyacı gözüyle, bize geniş ve ilgi çekici bir açıdan anlatması yönünden önemli bir eserdir. Uzun süreli bir çalışma sonunda Xavier de Planhol müslüman ülkelerdeki yayınları dikkat ve titizlikle takip etmiştir. Özellikle Türkçe bildiği için Türkçe yayımlara da eserinde yer vermiştir. Bu mütevazî fakat meselelere yeni bir bakış açısı getiren eserin Türkçeye kazandırılmasını temenni ederim.

Yusuf HALAÇOĞLU